

Світлана В. Бреус
**ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ВІТЧИЗНЯНИХ
ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ**

У статті розглянуто основні проблеми, які чинять негативний вплив на функціонування вітчизняних вищих навчальних закладів, а відтак і на їх економічну безпеку та економічну безпеку всієї держави. Визначено роль і значення вищої освіти в сучасних умовах економічного розвитку України. Запропоновано заходи, що сприятимуть забезпеченню як економічної безпеки вітчизняних ВНЗ, так і економічної безпеки держави.

Ключові слова: вища освіта; економічна безпека; конкурентоспроможність.

Табл. 1. Літ. 18.

Светлана В. Бреус
**ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ
ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ
ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ**

В статье рассмотрены основные проблемы, оказывающие негативное влияние на функционирование отечественных высших учебных заведений и соответственно на их экономическую безопасность, а также экономическую безопасность государства в целом. Определены роль и значение высшего образования в современных условиях экономического развития Украины. Предложены меры, которые будут способствовать обеспечению как экономической безопасности отечественных ВУЗов, так и экономической безопасности государства.

Ключевые слова: высшее образование; экономическая безопасность; конкурентоспособность.

Svitlana V. Breus¹
**PROBLEMS AND PROSPECTS IN ENSURING ECONOMIC
SECURITY OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS
IN UKRAINE**

The paper describes the key problems negatively affecting the national higher education functioning and thus its economic security, as well as the overall security of the state. The role and importance of higher education under the current conditions of economic development of Ukraine are defined. The proposed measures would contribute to national universities economic security and the state economic security on the whole.

Keywords: higher education; economic security; competitiveness.

Постановка проблеми. Вищі навчальні заклади (ВНЗ) є не лише важливим інститутом суспільства, а й одночасно провідниками інновацій і центрами знань. За сучасних реалій відбувається посилення дії негативних чинників та загроз економічній безпеці держави, і ВНЗ зокрема. Зазначене актуалізує питання необхідності розробки заходів нівелювання негативного впливу факторів та загроз економічній безпеці ВНЗ, що, в свою чергу, потребує посилення уваги на всіх рівнях управління до підвищення якості вищої освіти не тільки як сфери здійснення соціально-економічних інвестицій, але й як основоположних чинників, що мають важливе значення для забезпечення економічної безпеки держави.

¹ Kyiv National University of Technologies and Design, Ukraine.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання, пов'язані з ефективним функціонуванням вищої освіти, розглядали такі науковці: Т.М. Боголіб [5], Т.А. Гордєєва [13], Ю.Ю. Хайнацька [13] та інші.

Важливим внеском в дослідження питань забезпечення економічної безпеки ВНЗ є праці науковців: Г.В. Козаченко [7], В.П. Мартинюка [9], Г.Д. Тюленева [7; 12], І.С. Стеців [10] та інших.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Незважаючи на наукові напрацювання в цій сфері, на сьогодні практично відсутні цілісні наукові розробки, пов'язані з проведенням ґрунтовних теоретико-практичних досліджень у контексті забезпечення економічної безпеки ВНЗ.

Мета дослідження полягає у визначенні теоретико-практичних аспектів забезпечення економічної безпеки вітчизняних ВНЗ та розробці заходів, які сприятимуть забезпеченню їх економічної безпеки.

Основні результати дослідження. Економічна безпека ВНЗ виходить із загального розуміння економічної безпеки, що є складовою національної безпеки. Згідно з визначенням, наведеним в Методиці розрахунку рівня економічної безпеки України, «економічна безпека — це такий стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз і здатний задовольняти потреби особи, сім'ї, суспільства та держави» [3]. Складовими економічної безпеки є: макроекономічна, фінансова, зовнішньоекономічна, інвестиційна, науково-технологічна, енергетична, виробнича, демографічна, соціальна, продовольча безпека.

У сучасній літературі не існує єдиного підходу до визначення економічної безпеки ВНЗ. Найчастіше її розглядають з позицій ресурсного та захисного підходів — як стан вишу, в якому наявних ресурсів достатньо для запобігання, послаблення або захисту від загроз діяльності [9].

І.С. Стеців трактує економічну безпеку ВНЗ як «такий стан його економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз і гарантує стабільне функціонування та динамічний розвиток» [10], а також зазначає, що важливим є розгляд економічної безпеки як процесу у статичній і динамічній та визначення складових економічної безпеки ВНЗ: фінансової; інтелектуальної та кадрової; технічної; технологічної; нормативно-правової; інформаційної.

Г.В. Козаченко та Г.Д. Тюленев [7] зазначають, що, крім забезпечення економічної безпеки підприємств, є нагальна необхідність забезпечення економічної безпеки й суспільно важливих соціально-економічних систем, до яких належать вищі навчальні заклади, що вони пропонують називати «екосесед» (economic security of education). Також відмічається, що ВНЗ можна розглядати як з позиції економічної корпорації (необхідно застосовувати у розв'язанні проблематики економічної безпеки вишів принципів підходів до забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності з урахуванням особливостей діяльності ВНЗ, її продукту — знань та його комерціалізації) або як елемента соціально-економічної системи (проблематику екосеседи потрібно формувати в контексті економічної безпеки країни).

Проте вчені зазначають, що «експлейнарний базис екосеседи має формуватись на деякій змішаній позиції, яка зумовлена тісним зв'язком соціальних

відносин у системі національної вищої освіти з економічними відносинами» [7].

Враховуючи загальні підходи до терміну «економічна безпека ВНЗ», при здійсненні її оцінки, як і економічної безпеки держави, важливого значення набувають виявлення загроз та розробка заходів з їх подолання.

До загроз економічній безпеці ВНЗ можна віднести: погіршення якості вищої освіти, відтік кваліфікованих кадрів з багатьох ВНЗ країни, зменшення чисельності абітурієнтів, непрозорий механізм розподілу бюджетних коштів та скорочення обсягів державного фінансування, загострення конкуренції між вишами за абітурієнтів та між випускниками на ринку праці тощо.

За таких умов знижується престиж роботи науковця і викладача, якість підготовки сучасних випускників очима роботодавців і випускників. Так, близько чверті (26%) роботодавців вказали, що за останні 5 років якість підготовки випускників в українських ВНЗ погіршилася, на думку 30% – не змінилася, і лише 20% роботодавців впродовж останніх років відзначили покращення якості підготовки молодих фахівців. Значною проблемою абсолютно для всіх випускників, незалежно від рівня їхньої теоретичної підготовки, компанії вважають відірваність знань від практики, непідготовленість до роботи в реальному бізнесі і нерозуміння того, як бізнес працює [6].

До сучасної української освітньої системи студенти ставляться досить критично: 41% з них вважають, що вона забезпечує посередній рівень освіти, 7,5% – низький і дуже низький, 40% – загалом оцінюють рівень освіти як досить високий і 8% – як дуже високий [11].

За цих умов виникає необхідність підвищення якості освіти, адже на сучасному етапі розвитку економіки України вища освіта знаходиться під впливом негативних факторів, пов'язаних, зокрема, з недостатньо ефективним механізмом розподілу бюджетних коштів (для України проблемою є не стільки рівень фінансування, що фактично відповідає зазначеному в Законі України «Про освіту» – 10% ВВП [1], а неефективний механізм розподілу державних фінансових коштів, до того ж, з урахуванням індексу інфляції, витрати держави на освіту зменшуються з кожним роком).

За даними глобального рейтингу конкурентоспроможності, незважаючи на суттєву втрату позицій (Україна у 2013–2014 рр. порівняно з 2012–2013 рр. перемістилась на 11 позицій, з 73-го на 84-те місце, отримавши показник 4,05 бали з 7 можливих), найкращий стан справ спостерігається з охопленням населення освітою, якістю викладання природничих та математичних наук тощо. Негативним є те, що у зв'язку з неналежним рівнем впровадження наукоємних технологій у виробництво та недостатніми обсягами фінансування науки з часом якість освітніх послуг та рівень вітчизняної науки помітно знижується. Особливо тривожним виглядає позиція України в рейтингу здатності країни на втримання талантів, за яким вона посіла 140-ве місце з 148 [4].

До основних факторів, які впливають на погіршення якості освіти, що виступає однією із загроз економічній безпеці ВНЗ, можуть бути віднесені:

1. Незадовільний стан науково-дослідної діяльності ВНЗ. Сьогодні українська науково-дослідна діяльність, і зокрема у ВНЗ, перебуває в критичному стані, який не тільки не відповідає потребам сучасної якісної освіти, а й створює

рює реальну загрозу як економічній безпеці ВНЗ, так і економічній безпеці держави в цілому.

Закони України «Про освіту» [1] і «Про наукову і науково-технічну діяльність» [2] чітко визначають відсоток ВВП, який має виділятися на освіту і науку. Ці показники, відповідно, дорівнюють 10 і 1,7%. Обсяг видатків з кожним роком збільшується, проте це носить більше номінальний характер, який пояснюється темпами інфляції, ніж реальним зростанням видатків, оскільки у відсотковому відношенні до ВВП обсяг фінансування коливається в незначних межах [13].

2. Низький рівень інноваційності освіти. Виробництво знань є головним джерелом економічного розвитку. Так, у Норвегії і Данії інвестиції в сектор знань становлять 8,3% ВВП; в США – 5,7%, в Індії витрати складають 3,5%. Країна може стати конкурентоспроможною тільки у тому випадку, коли сировинна економіка зміниться на економіку знань [5].

Зазначені фактори є чи не найголовнішою причиною того, що українські виші або взагалі не представлені в міжнародних рейтингах вищих навчальних закладів, які можна вважати «індикаторами якості освітніх послуг», або кількість вишів, що увійшли до них, є незначною і вітчизняні ВНЗ займають в них стабільно низькі або дуже посередні місця та не витримують конкуренції з провідними вишами.

Якщо брати до уваги рейтинги, за якими сформовано консолідований рейтинг [8], то більшість ВНЗ, які в ньому займають провідні позиції (табл. 1), демонструють досить помірні результати за позиціями у впливових міжнародних рейтингах.

Сьогодні до найбільш впливових міжнародних рейтингів відносяться такі: "Academic Ranking of World Universities" [15], "THE World University Ranking" [18], "QS World University Rankings" [16] та "Ranking Web of World Universities" [17]. Лідерами цих рейтингів традиційно залишаються виші США та Великої Британії.

У 2014 р. жоден український ВНЗ не увійшов до TOP-500 до "Academic Ranking of World Universities" [15], як і в попередні роки. За даними рейтингу "THE World University Ranking 2014/2015" [18], українські виші не потрапили до 400 найкращих. Лише у рейтингу "QS World University Rankings 2014/15" [16] до TOP-500 увійшло 2 вітчизняних ВНЗ: Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (група 421–430) та Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна (група 481–490). Загалом у рейтингу присутні, крім зазначених вишів, ще 4: Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут» (група 551–600), Сумський державний університет (група 651–700), Донецький національний університет (група 701+) та Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (група 701+) [14].

За даними рейтингу "World Universities Web Ranking 2015" [17], серед українських ВНЗ, наведених у табл. 1, найвищі рейтингові позиції займають Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (937-ме місце), Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (1265-ме), Національний технічний університет України «Київський політехніч-

ний інститут» (1388-ме), Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна (1410-те), Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського (1516-те), Національний університет «Львівська політехніка» (1934-те).

Таблиця 1. Консолідований рейтинг вітчизняних ВНЗ у 2014 році*

Назва навчального закладу	Місце у загальному рейтингу	Топ 200 Україна	Webometrics	Scopus	Підсумковий бал
Київський національний університет імені Тараса Шевченка	1	1	1	1	3
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна	2–3	3	3	2	8
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»	2–3	1	2	5	8
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»	4	5	4	9	18
Львівський національний університет імені Івана Франка	5	9	13	3	25
Національний університет «Львівська політехніка»	6	6	10	12	28
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова	7	19	14	4	37
Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського	8	26	6	14	46
Донецький національний технічний університет	9-10	16	11	20	47
Національний університет «Києво-Могилянська академія»	9-10	4	20	23	47

* складено за даними [8].

ВНЗ, присутні в рейтингу "QS World University Rankings 2014/15" [14], у рейтингу "World Universities Web Ranking 2015" [17] посідають набагато нижчі місця: Сумський державний університет займає 1741-ше місце (не входить до 10 найкращих університетів за консолідованим рейтингом [8]), Донецький національний університет (3183-те), Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (1265-те місце).

Така невисока представленість вітчизняних ВНЗ у міжнародних рейтингах університетів за сучасних умов розвитку економіки України є важливим чинником, що впливає на формування загроз економічній безпеці як ВНЗ, так і держав, а також виступає одним з основних критеріїв оцінки, позиціонування та рейтингування сучасних держав у світі. Адже від позиції вишів у рейтингах залежить не тільки престиж вищого навчального закладу, рівень його конкурентоспроможності та прибутковості, але і рівень економічної безпеки ВНЗ та економічної безпеки держави.

Висновки. Враховуючи зазначене, можна констатувати, що негативний стан справ у сфері вищої освіти, який характеризується нарощуванням негативних тенденцій під впливом факторів, які одночасно виступають і загрозами економічній безпеці ВНЗ, може призвести як до зниження рівня їх економічної безпеки, так і економічної безпеки держави. Загалом, сфера економіч-

ної безпеки ВНЗ потребує ґрунтовного дослідження і розробки ефективних заходів нівелювання загроз цій сфері. Зокрема, доцільно погодитись з комплексно висвітленими Г.Д. Тюленевим [12] основними напрямками підвищення економічної безпеки ВНЗ: зростання кількості абітурієнтів та інших споживачів освітніх послуг; забезпечення кількості та якості викладацького складу; оптимізація матеріальної бази ведення навчального процесу; скорочення витрат на фінансування діяльності; зростання доходів від інших видів діяльності, крім навчальної; укріплення відносин із профільним Міністерством та іншими органами державної влади.

Також забезпеченню економічної безпеки вітчизняних ВНЗ, а відтак, і економічної безпеки держави сприятимуть такі заходи:

1. Здійснення постійного моніторингу вишів задля подальшого їх пере-профілювання, реорганізації або ліквідації. Критеріями можуть слугувати як вітчизняні, так і міжнародні університетські рейтинги.

2. Здійснення виваженого підходу та врахування при визначенні обсягів фінансування вишів та бюджетного замовлення: профільності ВНЗ з урахуванням потреб економіки в фахівцях, які здобувають у цих ВНЗ вищу освіту; кількості поданих абітурієнтами заяв протягом певного періоду часу в динаміці, які вступають до ВНЗ після технікуму/коледжу або профтехучилища, лише для тих абітурієнтів, які послідовно здійснюють навчання за профілем. Це може бути виправданим з точки зору забезпечення потреб економіки і послідовного підвищення рівня знань.

3. Здійснення постійного моніторингу вишами працевлаштування випускників тощо.

1. Про освіту: Закон України від 23.05.1991 №1060-XII // zakon.rada.gov.ua.
2. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 13.12.1991 №1977-XII // zakon.rada.gov.ua.
3. Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економіки України від 02.03.2007 №60 // zakon.rada.gov.ua.
4. Аналіз індексу конкурентоспроможності України в 2013–2014 роках // infolight.org.ua.
5. Боголіб Т.М. Розвиток інноваційної економіки і елітна освіта // www.disserlib.com.
6. Випускники українських ВНЗ очима роботодавців // www.yourcompass.org.
7. Козаченко Г.В., Тюленев Г.Д. Позиціонування вищого навчального закладу в експлейн-рному базисі його економічної безпеки // tpre.econom.univ.kiev.ua.
8. Консолідований рейтинг вузів України 2014 року // osvita.ua.
9. Мартинюк В.П. Економічна безпека вищих навчальних закладів в Україні: передумови оцінювання // Економіка Менеджмент Підприємництво.— 2013.— №25(II) // eme.ucoz.ua.
10. Стеців І.С. Економічна безпека ВНЗ: сутність та особливості планування // ena.lp.edu.ua.
11. Студенти критично оцінюють рівень освіти в Україні // osvita.ua.
12. Тюленев Г.Д. Основні напрями підвищення економічної безпеки вітчизняних ВНЗ // eme.ucoz.ua.
13. Хайнацька Ю.Ю., Гордєєва Т.А. Аналіз фінансування видатків на освіту в Україні // intkonf.org.
14. Шість українських університетів увійшли до світового рейтингу QS World University Rankings // www.mon.gov.ua.
15. Academic Ranking of World Universities 2014 // www.shanghairanking.com.
16. QS World University Rankings® 2014/15 // www.topuniversities.com.
17. Ukraine // www.webometrics.info.
18. World University Rankings 2014–2015 // www.timeshighereducation.co.uk.

Стаття надійшла до редакції 6.03.2015.